**УДК** 930(477+470):378.014(477)«1940/1959» **DOI** https://doi.org/10.26661/zhv-2025-11-63-11

# РОЗВИТОК ВИЩОЇ ОСВІТИ В УРСР 40–50х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ ЯК ПРОЯВ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ В КУЛЬТУРНО-ДУХОВНІЙ СФЕРІ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ДИСКУРС

**Т. В. Васильчук**
*Національний університет «Запорізька політехніка»*
*tvasilchuk67@gmail.com*
*ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8981-4769*

**І. М. Спудка**
*Національний університет «Запорізька політехніка»*
*rishaua@ukr.net*
*ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0433-3497*

**В. М. Чоп**
*Національний університет «Запорізька політехніка»*
*chopvolodimir@ukr.net*
*ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9850-9555*

**Ключові слова:** вища освіта, післявоєнний період, історіографія, наукова об'єктивність, педагогічні вузи, УРСР, історична освіта.

Стаття «Розвиток вищої освіти в УРСР 40–50х років ХХ століття як прояв державної політики в культурно-духовній сфері: історіографічний дискурс» присвячена аналізу наукового доробку радянських та сучасних, дослідників щодо відновлення системи вищої освіти України після Другої світової війни. Метою роботи є визначення основних етапів історіографічного розвитку та їхня характеристика з позицій наукової об'єктивності. Дослідження ґрунтується на принципах проблемно-хронологічного аналізу та світоглядного плюралізму. У статті окреслено дихотомію між радянською історіографією, що перебувала під впливом ідеології, та сучасними українськими дослідженнями, спрямованими на переосмислення минулого. Виокремлено ключові напрями наукових праць: статистично-описові роботи радянського періоду, дослідження окремих навчальних закладів та сучасні аналітичні студії. Встановлено, що незважаючи на значний історіографічний масив, залишаються недостатньо дослідженими соціокультурні та антропологічні аспекти розвитку вищої освіти, порівняльний аналіз освітніх систем та питання історичної освіти в педагогічних вишах УРСР у 1943–1950 роках. Стаття робить висновок про необхідність комплексних узагальнюючих досліджень із зазначеної проблематики.

---

# THE DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION IN THE UKRAINIAN SSR IN THE 1940S–1950s OF THE 20TH CENTURY AS A MANIFESTATION OF STATE POLICY IN THE CULTURAL AND SPIRITUAL SPHERE: A HISTORIOGRAPHICAL DISCOURSE

**T. V. Vasylchuk**
*National University Zaporizhzhia Polytechnic*

**I. M. Spudka**
*National University Zaporizhzhia Polytechnic*

**V. M. Chop**
*National University Zaporizhzhia Polytechnic*

**Keywords:** higher education, postwar period, historiography, scholarly objectivity, pedagogical institutes, Ukrainian SSR, historical education.

The article «The Development of Higher Education in the Ukrainian SSR in the 1940s–1950s of the 20th Century as a Manifestation of State Policy in the Cultural and Spiritual Sphere: A Historiographical Discourse» provides a comprehensive review and critical analysis of the scientific literature dedicated to the restoration of the higher education system in Ukraine during the post-war period (with a focus on 1943–1950). The study's primary objective is to identify and characterize the main stages of the historiographical development of this issue, drawing a clear line between Soviet-era works and the contemporary Ukrainian scholarly discourse. The research is methodologically grounded in the principles of scientific objectivity, problem-chronological analysis, and worldview pluralism, which together allow for the examination of various interpretations free from ideological bias.

The analysis reveals a fundamental dichotomy in the historiography of the subject. The Soviet period is characterized by a predominantly descriptive and statistical approach, heavily influenced by the ideological dictate of the Communist Party, which often led to the distortion of historical facts and the creation of a mythologized narrative of «successful reconstruction». In contrast, modern Ukrainian historiography (from the 1990s to the present) demonstrates a clear trend toward rethinking the past. Researchers have shifted their focus towards deconstructing Soviet myths, critically analyzing archival documents, and exploring previously taboo subjects, such as political repressions against the intelligentsia, the policy of Russification, and the everyday challenges of academic life.

In conclusion, the author argues that the current state of Ukrainian historiography on post-war higher education, while showing progressive development, remains fragmented. The absence of holistic, synthesizing research that would integrate institutional, social, and everyday history perspectives creates a vast field for further scientific inquiry. This study underscores the urgent need for new academic works that would not only fill these thematic lacunae but also strengthen the methodological foundation of historical scholarship on education in Ukraine, contributing to a more nuanced and objective understanding of this crucial formative period.

**Постановка проблеми**. Одним з актуальних питань сьогодення є реформування освіти в Україні. За роки незалежності України упродовж тривалого процесу обговорення та теоретичних роздумів, українська вища освіта вступила у фазу практичної реалізації реформ, потреба в яких назріла вже давно. Але прискорила нагально необхідне реформування вітчизняної освіти євроінтеграція у сфері освіти і науки, до якої Україна висловила прагнення приєднатися. У 2005 р. Україна приєдналась до Болонського процесу, який мав би підвищити рівень освіти, у 2010 р. – до програми соціально-економічних реформ Президента України увійшла і освітня реформа.

Оскільки українське суспільство перебуває в умовах соціально-економічних та політичних трансформацій від початку здобуття Україною незалежності, а сучасні реалії ще більше ускладнюються повномасштабним вторгненням росії в Україну, і, як наслідок, – погіршення соціального та економічного становища переважної частини населення більшої актуальності набувають дослідження різних складових розвитку суспільства, наприклад, таких як періоду відбудови господарства та духовно-культурної сфери УРСР після завершення німецько-радянської війни 1941–1945 рр. В історичній науці на сучасному етапі однією із нагальних потреб є перегляд та вивчення попередньої історіографії, пов'язаної з історією вищих навчальних закладів у післявоєнний період, оскільки це надасть можливості порівняти ступінь наукової розробки даної проблеми у радянський та пострадянський періоди.

**Метою даної статті** є аналіз та огляд наукового доробку радянських і сучасних українських дослідників, присвячених проблемі відновлення вищої освіти у повоєнний період, а також визначення основних етапів історіографічного розвитку та їх характеристика.

**Методи та методологія проведення дослідження.** У науковій розвідці було використано принцип наукової об'єктивності, що вимагає від автора, аналізуючи та оцінюючи історичні явища та об'єкти, утримуватися від емоцій та соціально-по-

літичних уподобань. Радянська історіографія своїм прикладом демонструє, що відмова від зазначеного принципу об'єктивності та заміна його принципом партійності призводить до суттєвих фальсифікацій та викривлень в наукових дослідженнях. Особливо важливим дотримання принципу наукової об'єктивності є в дослідженнях проблем вітчизняної історії радянського періоду. Кожному історику необхідно пам'ятати, що гуманітарні науки мають найбільший вплив на суспільну свідомість, що зобов'язує науковця бути відповідальним за свою роботу та звільнитися від будь-яких упереджень. В основу виокремлення історіографічних періодів покладено проблемно-хронологічний принцип. При аналізі історіографічного доробку досить важливим є принцип світоглядного плюралізму, що вимагає визнання кількох незалежних точок зору на проблему.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Враховуючи той факт, що сучасна історична наука має досить ґрунтовний науковий доробок у дослідженні історії розвитку закладів вищої освіти, неможливо оминути спадщину радянських науковців. Безперечно, наукові розробки радянських та сучасних вітчизняних дослідників відрізняються інтенсивністю, методологічними підходами, оцінками історичних явищ і процесів, характером роботи з документальними матеріалами. На підставі відмінностей, у першу чергу, теоретично-методологічних, в історіографії проблеми історії вищої освіти України можна виділити два періоди: радянський (1945–1991 рр.) та пострадянський (з 1991 р.).

При роботі з науковими доробком радянських дослідників слід пам'ятати про негативні фактори, що перешкоджали об'єктивному висвітленню подій та явищ, зокрема, з історії України. Головними чинниками такого становища слід назвати: ідеологічні та методологічні обмеження, наявність державної цензури, відсутність вільного доступу до джерел, нестача об'єктивної критики та такої важливої складової інтелектуальної діяльності як відкритої наукової дискусії.

Також, характеризуючи історичні дослідження даної проблематики радянського періоду, можна відзначити наступне: акцентування уваги на позитивних сторонах життя при соціалізмі – безоплатність та вільний доступ до навчання, відсутність національних та ґендерних обмежень, кількісних показниках та динаміці розвитку системи вищої освіти, протиставлення закордонних прикладів, замовчування негативних явищ та тенденцій. Але, незважаючи на суттєві вади, не варто абсолютно заперечувати наукову цінність радянської історіографії та відмовлятися від використання результатів досліджень істориків радянської доби. До виваженої оцінки роботи радянських науковців закликають сучасні дослідники, зокрема відомі українські вчені: В. А. Смолій[1] та М. В. Коваль[2]. Історики радянської доби провели ґрунтовну роботу з опрацювання значних обсягів джерел, їх систематизації та оприлюднення. Навіть в умовах сьогодення їх роботи не втрачають наукової цінності та актуальності. В умовах тотальної відмови від концептуальних засад і тематичних пріоритетів марксистської історіографії, критичне осмислення й толерантне ставлення до праць наших попередників дозволяє виокремити аксіологічну складову їх історіографічної спадщини та поглибити науковий пошук.

Водночас, не можна забувати про умови, в яких розвивалась історична думка в УРСР. У результаті необмеженого втручання держави в усі сфери суспільної діяльності та диктату комуністичної ідеології, історичні дослідження радянського періоду вирішували не лише наукові завдання, а й зосереджували основну увагу на виконанні ідеологічних та політичних замовлень.

Проблеми відновлення та подальшого розвитку вищої школи після завершення німецько-радянської війни 1941–1945 рр. не залишилися поза увагою радянських істориків. Але фахові орієнтири науковців формувалися у тісному зв'язку з суспільно-політичними процесами в радянській державі, були відсутні комплексні підходи, аналітичні висновки та аналіз негативних тенденцій. Догматизм і вульгаризація трактування суспільних процесів набули в цей період особливо небезпечного характеру, пов'язаних з глибокою кризою режиму одноосібної влади, агонією сталінізму, що нанесло великої шкоди історичній науці, деформувало історичну свідомість значної частини українського суспільства. Значний вплив на історичні дослідження радянських істориків мала «холодна війна» (1946–1991 рр.), що зумовила наростання принципового ідеологічного протистояння між двома системами. За умов протиборства соціалістичного та капіталістичного світів, науковців та викладачів суспільно-гуманітарних дисциплін змушували виконувати завдання теоретичного обґрунтування переваг радянського ладу, аргу-

[1] Смолій В. А. Українська історична наука на рубежі XXI століття. *Освіта України*. 1997. № 27. С. 18–26.

[2] Коваль М. В. Політика проти історії: українська історична наука у Другій світовій війні й перші повоєнні роки. *Український історичний журнал*. 2002. № 1. С. 3–26.

ментованого доведення непереможності та могутності радянської держави. Традиційно, у процесі політичних дискусій за доказами зверталися до історичної науки. Проте, слід відзначити, що науковці оперували не тільки кількісними методами, доводячи неспроможність західних критиків, а в ситуації з рівнем розвитку освіти, та безпосередньо системи вищої школи, могли твердо спиратися й на якісні досягнення, які дійсно мали місце в духовно-культурній сфері тогочасного суспільства.

В історіографії означеної теми у межах радянської доби можна виокремити наступні етапи: 1) 1945 – середина 1950 рр.; 2) друга половина 1950-х – середина 1980 рр.; 3) друга половина 1980-х рр. – до 1991 р.

Аналізуючи перший етап радянської історіографії, ми практично не знаходимо досліджень означеної проблематики. Частково проблема професорсько-викладацьких кадрів вищої школи розглядалася у праці А. Я. Синецького[3]. Даній роботі були притаманні усталені та традиційні радянській історіографії штампи, а саме: великі темпи зростання науково-педагогічної інтелігенції у післявоєнний період, порівняння цієї динаміки зі станом справ царської Росії на початку XX ст.

Другий етап радянської історіографії пов'язаний з «хрущовською відлигою», початком реабілітації жертв сталінських репресій, критикою «культу особи Сталіна», обережною спробою аналізу його драматичних наслідків, переглядом деяким ідеологічних догм. Подібні зрушення торкнулися статусу, умов і завдань розвитку історичної науки, відкривали нові можливості для повернення їй саме дослідницьких функцій.

Першими до проблем розвитку вищої освіти в СРСР взагалі, звернулися радянські науковці повоєнного періоду К. Т. Галкін[4] та Є. В. Чуткерашвілі[5]. У своїх розвідках, питання історії розвитку вищої освіти вони торкалися досить побіжно, виключно в контексті висвітлення становлення та розвитку цілісної системи освіти радянської держави. Стосовно вищої освіти України ми знаходимо тільки окремі розрізнені факти й приклади фрагментарного характеру. Зокрема, К. Т. Галкін, аналізуючи становлення та формування системи вищої освіти та підготовки наукових кадрів Радянського Союзу, зосередив увагу на висвітленні особливостей та переваг у підготовці наукових кадрів радянської держави. Показовим є те, що науковець у таблицях з даними про кількість студентів та науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів СРСР інформацію про українські зво подав загальним підсумком. Російські зво у роботі розглядаються детально, а для українських знайшлося місце лише на тлі характеристики Київського та Харківського державних університетів (Галкін, 1958).

Є. В. Чуткерашвілі у роботі «Кадри для науки (Спеціалісти вищої кваліфікації в СРСР та в капіталістичних країнах)» зосередив увагу на вивченні питань підготовки молодих наукових кадрів. Назва монографії свідчить про центральну ідею – довести переваги системи підготовки науковців Радянського Союзу над країнами іншого ідеологічного полюсу. В роботі автор виконав поставлене завдання за допомогою порівняльного аналізу, широкого кола архівних документів та статистичних даних, що дає можливість з'ясувати загальну картину та тенденції розвитку системи вищої освіти на Україні. В той же час, автор не розглядав особливості та специфічні моменти в підготовці наукових кадрів союзних республік, зокрема, УРСР, яка посідала значне місце в системі освіти та науки СРСР.

У 60-х роках XX ст. вітчизняні науковці видали декілька праць присвячених розвитку народної освіти, підготовці кадрів інтелігенції і, відповідно, системі вищої освіти в Українській РСР[6]. Характер цих досліджень свідчить про партійну заангажованість науковців та їх цілковиту відданість ідеї доведення переваг радянського ладу. Проблеми повоєнної відбудови вищої школи України майже не висвітлювались, а згадувались в загальних хронологічних рамках відбудовчих процесів в СРСР. Вищенаведені приклади, цікаві, в першу чергу, для загальнонаукового аналізу всієї історіографічної спадщини, яка тією чи іншою мірою торкалась проблем вищої освіти України повоєнного часу.

Автори колективної монографії «Вища школа української РСР за 50 років»[7] зосередили увагу, у першу чергу, на розкритті успіхів і труднощів відбудови мережі вузів, а також заходів Комуністичної партії стосовно зміцнення матеріальної бази внз, якісному підвищенню складу її науково-педагогічних кадрів. Крім того, у монографії весь фактичний матеріал був підігнаний до висновку, що лише радянська

[3] Синецкий А. Я. Профессорско-преподавательские кадры высшей школы. Москва : Советская наука, 1950. 234 с.

[4] Галкин К. Т. Высшее образование и подготовка научных кадров в СССР. Москва.: Сов. наука, 1958. 176 с.

[5] Чуткерашвили Е. В. Кадры для науки (Специалисты высшей квалификации в СССР и в капиталистических странах). Москва: Высшая школа, 1968. 358 с.

[6] Курносов Ю. О., Бондар А. Г. У навчанні та праці. Підготовка кадрів інтелігенції в Українській РСР. Київ: Наукова думка, 1964. 344 с.

[7] Вища школа Української РСР за 50 років. Частина перша (1917–1945). Київ: Вид-во Київ. у-ту, 1967. 396с.; Вища школа Української РСР за 50 років. Частина друга (1945–1967). Київ: Вид-во Київ. у-ту, 1968. 540 с.

влада створила найкращі умови для розвитку вищої освіти в Україні. Але об'єктивний аналіз динаміки процесів в освітянській сфері та синхронізація розвитку системи вищої освіти з загальносвітовими тенденціями відображення не знайшли.

Близькими до нашої проблематики є декілька дисертаційних досліджень радянських науковців. Першою дисертаційною працею, присвяченою питанням повоєнного відновлення мережі вищої освіти на території Радянської України, була кандидатська дисертація О. В. Шачнєвої[8]. Незважаючи на той факт, що робота була виконана вже після смерті Сталіна, Комуністична партія була визнана і ініціатором, і головною рушійною силою всіх досягнень в сфері вищої освіти. У тому ж напрямку були виконані дисертаційні дослідження М. С. Лисак[9] та І. О. Хохлова[10]. Партійна заангажованість та зацикленість на сфері педагогічної освіти, не дозволяють використовувати ці праці для повноцінного історичного аналізу. Для порівняння розглянута кандидатська дисертаційна робота Р. П. Ростикуса[11], що вибудована на дуже благодатному матеріалі, адже не секрет, що «радянізація» Західної України призвела до підйому освітнього рівня населення, але зрозуміло, що найболючішою проблемою стала проблема русифікації вищої освіти, але вона автором повністю замовчувалась.

Дослідженням розвитку вищої педагогічної освіти в УРСР з 1928 по 1975 рр. займалась науковиця Т. І. Кобзарева[12]. Зосередившись на одному достатньо важливому сегменті системи вищої освіти, історикиня помилково обрала для аналізу дуже великий період часу, фактично цілу історичну епоху.

Для визначення збитків, яких зазнали вищі навчальні заклади України у роки нацистської окупації та характеристики вищої освіти республіки були використані результати досліджень радянських та сучасних науковців, присвячених періоду війни 1941–1945 рр. Наприклад, становище та діяльність вищих навчальних закладів радянської держави тих суворих часів висвітили М. Р. Круглянський у своїй праці «Высшая школа СССР в годы Великой Отечественной войны»[13].

Притаманною рисою досліджень означеного періоду був схематизм, суб'єктивізм в оцінці явищ, подій та фактів. Автори не приділяли уваги висвітленню труднощів і помилок у становленні й розвитку системи формування педагогічних кадрів, некритично трактували історію[14].

У другій половині 1980-х рр. під впливом політики «перебудови» і пов'язаними з нею змінами, що відбувались в суспільстві, з'являється дослідження, а саме кандидатська дисертація Н. Л. Головко[15], присвячене відновленню та розвитку вищої та середньої педагогічної освіти УРСР у 1943–1950 рр. У даному дисертаційному дослідженні на достатньому фактичному матеріалі автор намагався неупереджено розкрити маловивчені аспекти даної проблеми, але через розпорошеність уваги між різними рівнями освітньої системи, дослідження виявилось занадто переобтяженим. Вивченням стану і перспективами ролі інтелігенції на даному етапі в радянському суспільстві займався Ю. О. Курносов[16]. Внесок педагогів у перемогу Радянського Союзу над німецьким агресором представлено у статті М. Ю. Виговського[17].

Загалом варто акцентувати увагу на тому, що питання повоєнного відновлення системи вищої освіти в Україні в радянській історіографії висвітлювалися вкрай обмежено й фрагментарно. Найчастіше вища школа розглядалася не як самостійний об'єкт дослідження, а як складова частина загальносоюзної освітньої політики, або ж – як інструмент ідеологічного доведення переваг радянського ладу в Українській РСР. Такі праці були жорстко обмежені рамками партійно-класового підходу. Домінування інтернаціоналістської риторики та телеологічного уявлення про неминучість тріумфу соціалістичної системи значно нівелювало можливість об'єктивного аналізу позитивних

[8] Шачнева Е. В. Борьба партийных организаций Украины за восстановление и развитие высшей школы УССР в период 1943–1950 гг.: Дис… канд. ист. наук. Київ, 1955.

[9] Лысак М. С. Деятельность Коммунистической партии в области подготовки и идейного воспитания учительских кадров на Украине в годы первой послевоенной пятилетки (1946–1950 гг.): Дис… канд. ист. наук. Київ, 1966.

[10] Хохлов И. А. Деятельность Коммунистической партии Украины по восстановлению и дальнейшему развитию народного образования в годы четвертой пятилетки (1946–1950 гг.): Автореф. дис… канд. ист. наук. Донецк, 1972.

[11] Ростикус Р. П. Развитие и укрепление высшей школы в западных областях Украины в послевоенный период (1945–1955): Дис… канд. ист. наук. Черновцы, 1960.

[12] Кобзарева Т. И. Развитие высшего педагогического образования в Украинской ССР (1928–1975 гг.): Дис… канд. пед. наук. Київ, 1977.

[13] Круглянский М. Р. Высшая школа СССР в годы Великой Отечественной войны. Москва.: Высшая школа, 1970. 315 с.

[14] Майборода В. К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917–1985 рр.). Київ: Либідь, 1992. С. 5.

[15] Головко Н. Л. Восстановление и развитие системы высшего и среднего педагогического образования Украинской ССР (1943–1950 гг.): Дис… канд. ист. наук. Київ, 1987.

[16] Курносов, Ю. О. Стан і перспективи дослідження ролі інтелігенції в радянському суспільстві. *Український історичний журнал*. 1989. № 5. С. 40–49.

[17] Виговський М. Ю. Педагоги у Великій вітчизняній війні. *Початкова школа*. 1989. № 5. С. 2–4.

досягнень, які дійсно мали місце у функціонуванні освітньої системи зазначеного періоду.

У контексті дослідження даної проблематики в пострадянський період, зі здобуттям Україною незалежності доцільно виділити два основні хронологічні етапи: перший охоплює 1991–2000 рр., другий – з 2001 р. Упродовж першого етапу спостерігається поява окремих наукових публікацій, в яких дослідники намагалися неупереджено й достовірно, спираючись на архівні матеріали та раніше недоступні документи, осмислити процеси розвитку вищої освіти. Значущий внесок у формування наукового уявлення про освітню сферу в цей період здійснили такі науковці, як А. А. Булда[18], В. К. Майборода[19], О. С. Рубльов та Ю. А. Черченко[20], Ю. О. Чернецький[21], О. М. Сергійчук[22].

Київський дослідник В. К. Майборода присвятив одну зі своїх монографій вивченню становлення та еволюції системи вищої педагогічної освіти в Українській РСР у період з 1917 по 1985 рік[23]. На підставі аналізу архівних джерел, публікацій у періодиці та статистичних матеріалів автор зосередив увагу, зокрема, на процесі відновлення мережі педагогічних вищих навчальних закладів після визволення території України від окупаційних режимів. Два розділи книги спеціально присвячено цій темі. Як фахівець у галузі освіти, автор демонструє не лише ґрунтовний і об'єктивний підхід до опрацювання джерел, а й розкриває низку важливих, але малодосліджених нюансів функціонування освітньої системи того часу. Варто зазначити, що в його дослідженні значний обсяг фактичного матеріалу дещо затьмарює соціальні аспекти аналізованих процесів.

У період незалежності України історики здобули можливість звільнитися від обмежень радянської монометодології, що дало поштовх до переосмислення дослідницьких стратегій. Сучасні науковці активно звертаються до раніше закритих архівів, розширюють спектр підходів щодо вивчення історичних подій та активно розвивають міждисциплінарні напрями досліджень. У результаті захищено значну кількість дисертацій, присвячених проблемам історії освіти і науки в Україні. Так, Н. В. Агафонова у своїй роботі аналізувала становлення національної освіти у період українського державного відродження 1917–1920 рр.[24], а Н. Г. Красножон присвятила своє дослідження розвитку освітньої сфери в 1943–1953 рр., розглядаючи її в контексті соціально-політичних реалій того часу[25].

Окрему увагу дослідники приділили й науці: К. М. Мельник у своїй кандидатській дисертації розглянула тенденції розвитку наукової галузі в Україні в 1950-х роках[26]. Додаткові аспекти історії наукового поступу висвітлено у працях Ю. В. Легуна[27], І. А. Мельничука[28], Л. Г. Хоменко[29], зокрема щодо ролі українських учених у глобальному науковому просторі. У згаданих наукових дослідженнях простежуються також питання, що стосуються функціонування та розвитку вищої школи в Україні.

Проблематика формування та розвитку системи вищої освіти традиційно перебувала у фокусі уваги українських істориків, адже ця сфера завжди відігравала важливу роль у становленні соціального, економічного й культурного потенціалу суспільства. Зокрема, період 1920–1928 років у

[18] Булда А. А. Практична підготовка вчителів історії в педагогічних навчальних закладах України (етапи і особливості). Київ: Вид-во Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, 1999. 498 с.

[19] Майборода В. К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917–1985 рр.). Київ.: Либідь, 1992. 196 с.

[20] Рубльов, О. С.,Черченко, Ю. А. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції, 20–50-ті роки XX ст. Київ : Наук. думка, 1994. 352 с.

[21] Чернецький, Ю. О. Вища школа як соціальний інструмент. Автореф. дис… д-ра соц. наук. Харківський державний університет. Харків. 1994.

[22] Сергійчук, О. М. Матеріально-побутові умови життя студентів України (1953 – 1965 рр.) *Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей*. Переяслав-Хмельницький. 1999. Вип. IX. С. 141–144. Сергійчук, О. М. Навчально-матеріальна база вузів України (1953–1965 рр.). *Вісник Київського університету. Серія Історія*. 2000. Вип. 50, С. 27–30.

[23] Майборода В. К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917–1985 рр.). Київ: Либідь, 1992. 196 с.

[24] Агафонова, Н. В. Становлення національної системи освіти в Україні: 1917–1920 рр. Автореф. дис… канд. іст. наук. / Одеський державний університет ім. І. І. Мечникова /. Одеса, 1998. 18 с.

[25] Красножон Н. Г. Загальноосвітня школа України в контексті суспільно-політичного життя (1943–1953 рр.): Автореф. дис… канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ., 2002. 17 с.

[26] Мельник К. М. Розвиток науки в Україні у 50-ті роки XX ст.: Автореф. дис… канд. іст. Наук / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 1999. 18 с.

[27] Легун Ю. В. Розвиток науки України у 60-х роках XX століття: Автореф. дис… канд. іст. наук / Київський ун-т ім. Т. Г. Шевченка. Київ, 1995. 22 с.

[28] Мельничук І. А. Внесок вчених України у розвиток теорії та практики ракетобудування та освоєння космосу (перша половина XIX – кінець XX ст.): Автореф. дис… канд. іст. наук / Київський ун-т ім. Т. Г.Шевченка. Київ, 1995. 19 с.

[29] Хоменко Л. Г. Історія вітчизняної кібернетики та інформатики (етапи накопичення наукової спадщини та досвіду інформатизації суспільства): Автореф. дис… д-ра іст. наук. / НАН України; Центр досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва. Київ, 2000. 35 с.

контексті освітніх трансформацій в УСРР було проаналізовано в дослідженні М. І. Мірошниченка[30], а наступну декаду – з 1928 по 1939 рік – досліджував А. А. Сасімов[31]. Особливості розвитку вищої освіти в епоху «хрущовської відлиги» (1953–1964) стали предметом аналізу в дисертаційній роботі О. М. Сергійчука[32], тоді як події кінця 1980-х років досліджував Г. С. Черевичний[33]. Примітно, що зазначені наукові розвідки були підготовлені та захищені в Київському національному університеті у 1993–2002 рр. Автори працювали в межах оновленої методологічної парадигми, що відповідає новим вимогам української історичної науки.

Водночас заслуговує на увагу те, що проблема відновлення вищої освіти в Україні у повоєнний період (після 1945 року) залишилася поза полем зору зазначених науковців. Жодне з вищенаведених досліджень не торкається цього питання навіть побіжно, що свідчить про наявність суттєвої прогалини в історіографії.

До числа важливих публікацій, які все ж розглядають певні аспекти розвитку вищої школи, можна віднести монографію В. І. Лугового, оприлюднену у 1994 році[34]. Автор надає особливого значення аналізу підготовки та розподілу педагогічних кадрів, а також звертає увагу на трансформацію методологічного та змістовного наповнення вищої педагогічної освіти. Цікаву точку зору на концептуальні засади функціонування вітчизняної освітньої системи подає також український емігрант-науковець С. Сірополко[35], який критично оцінив відмову від університетської системи у 1920-х роках та її подальшу уніфікацію. Його позиція відкриває простір для нового погляду на витоки модернізаційних процесів у галузі вищої освіти.

До новітніх наукових досліджень, що частково торкаються генези вищої освіти, варто зарахувати монографію В. М. Курила та В. П. Шепотька[36]. Обидва автори мають не лише науковий досвід, а й тривалий практичний шлях у системі державного управління освітою, що надає їхній праці особливої ваги. Монографія, хоч і фрагментарно, проте фіксує важливі віхи розвитку вищої освіти в Україні.

Варто також згадати навчальний посібник *«Вища освіта в Україні»* під редакцією В. Г. Кременя та С. М. Ніколаєнка, у якому міститься окремий підрозділ, присвячений освітнім процесам радянського періоду[37]. Проте, навіть за наявності такого розділу, в ньому фактично відсутній історико-науковий аналіз розвитку вищої школи УРСР у післявоєнний період.

Сучасні науковці С. Майборода та О. Жабенко (Майборода & Жабенко, 2001, с. 187–195) у статті «Державна освітня політика України у повоєнні роки (1945–1950 рр.)» охарактеризували заходи держави щодо відновлення та подальшого розвитку системи вищої освіти в УРСР[38]. Дослідники в цілому позитивно оцінили освітню політику держави і особливо наголосили на тому, що завдяки адекватній підтримці освітньої сфери радянським керівництвом вдалося прискорити повоєнну відбудову.

Окрему групу в історіографії становлять колективні праці, присвячені історії вищих навчальних закладів України, зокрема, Київського[39], Одеського[40], Дніпропетровського[41] університетів. Варто відзначити, що роботи, присвячені історії університетів та інститутів України, написані у формі історичного нарису. Прикметною особливістю для них є те, що найкращі зразки даних історичних розвідок припадають на початок 2000-х років і присвячені відзначенню «круглих дат». Їх не можна вважати суто науково-історичними дослідженнями, але вражає обсяг інформації, поданий на їх сторінках, та ставлення авторів до предмету

[30] Мірошниченко М. І. Вища школа Радянської України в 1920–1928 рр.: Проблеми розвитку, досвід, уроки: Автореф. дис… канд. іст. наук / Київський ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 1993. 16 с.

[31] Сасімов А. А. Вища школа радянської України (1928–1939 рр.): Автореф. дис… канд. іст. наук/ Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 1998. 16 с.

[32] Сергійчук О. М. Вища школа України в умовах лібералізації суспільного життя. 1953–1964 рр.: Автореф. дис… канд. іст. наук / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2002. 17 с.

[33] Черевичний Г. С. Розвиток вищої освіти в Україні у другій половині 1980-х років: Автореф. дис… канд. іст. наук/ Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 1997. 18 с.

[34] Луговий В. Педагогічна освіта в Україні: структура, функціонування, тенденції розвитку. Київ, 1994 с.

[35] Сірополко С. Історія освіти в Україні. Київ : Наукова думка, 2001. 912 с.

[36] Курило В. М., Шепотько В. П. Освіта в Україні і науково-технічний та соціальний прогрес: історія, досвід, уроки. Київ : Деміур, 2006. 432 с.

[37] Вища освіта в Україні: Навчальний посібник / за ред. В. Г. Кременя, С. М. Ніколаєнко. Київ : Знання, 2005. 327с.

[38] Майборода С. Жабенко О. Державна освітня політика України у повоєнні роки (1945–1950 рр.). *Вісник Української Академії державного управління при президентові України*. 2001. Вип. 4, с. 187–195.

[39] Нариси історії Київського Національного університету імені Тараса Шевченка. 1834–2004 / В. В. Різун та ін. Київ: Наша культура і наука, 2004. 440 с.

[40] Історія Одеського університету (1865–2000) /Л. О. Ануфрієв, С. О. Алпатов та ін. Одеса : АстроПринт, 2000. 226 с.

[41] Історія Дніпропетровського національного університету. Днепропетровск: Вид-во ДНУ, 2003. 232 с.

своїх досліджень. Так, значний фактичний матеріал міститься в історії Донецького державного технічного університету[42], що у післявоєнний період мав назву Донецький інженерний інститут. Окрім наведених фактів щодо жахливих матеріально-технічних збитків та катастрофічних втрат у складі науково-педагогічних кадрів цих навчальних закладів за роки війни, автори значну увагу логічно приділили періоду повоєнної відбудови ВНЗ, зображенню напрямків та динаміки відновлення матеріально-технічної бази та навчального процесу.

У повоєнні роки нинішня Державна металургійна академія України функціонувала під назвою Дніпропетровський металургійний інститут. Оскільки цей навчальний заклад відігравав ключову роль у забезпеченні кадрами провідної для регіону металургійної промисловості, процес відновлення його роботи відбувався в обмежені строки. Непрості етапи відродження інституту детально висвітлено у виданні, присвяченому столітньому ювілею закладу[43]. Ювілейна література з історії Дніпропетровського гірничого інституту[44], Придніпровської державної академії будівництва та архітектури[45], а також Дніпропетровського державного аграрного університету[46] дає змогу дослідникам глибше зрозуміти характерні риси та умови функціонування вищої школи того часу.

Вагоме місце серед таких праць посідає видання, приурочене до 170-річчя Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, опубліковане у 2005 році. Воно вирізняється емоційною насиченістю та значним обсягом фактичного матеріалу. Автори наголошують, що в післявоєнний період увесь колектив вишу працював самовіддано, долаючи труднощі без скарг[47]. Того ж року було опубліковано колективну монографію, присвячену становленню та поступальному розвитку Української державної академії залізничного транспорту – одного з провідних закладів із підготовки фахівців транспортної галузі. У ній правдиво відтворено умови навчання і праці студентів та викладачів, а також основні проблеми й досягнення повоєнного часу[48].

До 105-річчя Запорізького національного технічного університету група викладачів-істориків підготувала історичний нарис, що охоплюють розвиток закладу з 1900 року. Окремі розділи присвячені питанням відновлення та розширення діяльності вишу в період Другої світової війни та в умовах реалізації четвертого п'ятирічного плану[49].

Дослідження з історії Запорізького національного університету[50], який у той час мав статус педагогічного інституту, Кіровоградського державного педагогічного інституту[51] та Ворошиловградського державного педагогічного інституту[52] (нині Луганський національний університет імені Тараса Шевченка) відображають специфіку повоєнного відновлення діяльності невеликих педагогічних закладів. Ці матеріали дають змогу визначити їх значення та роль у відбудові системи підготовки фахівців з вищою освітою.

Історичний нарис, присвячений створенню та діяльності Київського державного педагогічного інституту іноземних мов, розкриває ключові принципи та напрями відродження вищої освіти України у післявоєнну добу[53]. Автори підкреслюють, що держава в той період зосереджувалася не лише на відновленні зруйнованих навчальних закладів, а й на заснуванні нових, покликаних задовольнити нагальні потреби суспільного розвитку.

Другий етап пострадянського періоду з 2001 р., вирізняється найбільшою інтенсивністю історіографічних досліджень, присвячених різним аспектам функціонування та розвитку вищої школи. Зростання наукового інтересу до цієї проблемати-

[42] Історія Донецького державного технічного університету. Донецьк: Юго-Восток, 2001. 362 с.

[43] Государственная металлургическая академия Украины: История становления вуза и развития его научно-педагогических школ (к 100-летию начала подготовки инженеров-металлургов). Днепропетровск: Пороги, 1999. 312 с.

[44] Днепропетровский горный институт: Исторический очерк: В 2-х книгах. Москва : Недра, 1990. 345 с.

[45] Академії будівельних кадрів – 70 років: Нариси історії Придніпровської державної академії будівництва та архітектури /Під ред. О. В. Щербакової. 2-е вид., перероб. та доповнене/. Дніпропетровськ: Пороги, ПДАБтаА, 2001. 325 с.

[46] Історія Дніпропетровського Державного Аграрного Університету. 75 років. / М. Т. Масюк та ін. Дніпропетровськ, 1997. 150 с.

[47] Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова: 1834–2004: Історія. Сьогодення. Перспективи / Авт.: В. П. Андрущенко, Г. І. Волинка, Н. Г. Мозгова та ін. Київ : Навч.книга, 2005. 255 с.

[48] Історія Української державної академії залізничного транспорту ХІІТ-УкрДАЗТ (1930–2005): Становлення. Сучасність. Майбутнє. Традиції / В. М. Астахов та ін. Київ: Транспорт України, 2005. 400 с.

[49] Запорізький національний технічний університет. Історичний нарис (1900–2005). Запоріжжя: Дике поле, 2006. 398 с.

[50] Запорізький національний університет: історія і сучасність (1930–2005): Ювілейна книга. Запоріжжя: Дике поле, 2006. 248 с.

[51] Постолатій В. В. Сторінки з історії Кіровоградського державного педагогічного університету імені В. Винниченка (1865–1965). Кіровоград, 2004. 160 с.

[52] Климов А. О. Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка. Історія. Сьогодення. Перспективи. Луганськ: Альма-матер, 2006. 120 с.

[53] Київський державний лігвістичний університет. Історичний нарис. 1948–1998. Київ.: Ленвіт, 1998. 128 с.

ки на сучасному етапі зумовлюється усвідомленням визначальної ролі освіти у формуванні майбутнього суспільства. Відкритість і доступність архівних джерел створили умови для неупередженого та об'єктивного аналізу освітніх процесів, що відбувалися в періоди складного й суперечливого розвитку системи освіти.

Вагому частину досліджень цього напряму становлять дисертаційні праці, зокрема роботи Т. В. Васильчук[54], О. М. Сергійчук[55], О. А. Прохоренко[56], Н. М. Хоменко[57].

Проблемам відновлення та розвитку системи вищої освіти в Україні у 1943–1950 рр. присвячено дослідження Т. В. Васильчук[58], в якому визначено основні напрями відновлення навчального процесу у вищих навчальних закладах, а також проаналізовано розвиток педагогічної освіти як одного з ключових чинників підвищення ефективності функціонування всієї освітньої системи. Вищу школу в умовах лібералізації суспільного життя у 1953–1964 рр. досліджувала О. М. Сергійчук[59]. У своїй роботі авторка розглянула процеси реформування вищих навчальних закладів, питання набору та підготовки студентства, кадрове забезпечення науково-педагогічними працівниками, а також матеріально-технічні та фінансові умови їх діяльності. Окрему увагу приділено аналізу характеру та наслідків політизації й русифікації навчально-виховного процесу у вищій школі.

У дослідженні О. А. Прохоренко[60] висвітлено повсякденне життя науково-педагогічної інтелігенції України у другій половині 1940-х – першій половині 1950-х рр. XX ст. Авторкою проаналізовано динаміку кількісних, якісних і соціально-демографічних характеристик науково-педагогічних кадрів, соціально-матеріальні умови життя професорсько-викладацького складу, а також суспільно-політичні умови їхньої професійної діяльності. Значну увагу приділено дослідженню морально-психологічного стану та настроїв науково-педагогічних працівників в умовах посиленого політико-адміністративного тиску.

Предметом дослідження Н. М. Хоменко[61] (Хоменко, 2008) стало повсякденне життя студентської молоді України як окремої соціальної спільноти в умовах радянської системи 1950–1960-х рр. У роботі здійснено комплексний аналіз фінансово-побутових умов студентства, їхнього ставлення до навчального процесу, особливостей формування світоглядних орієнтацій і життєвих цінностей. Окрему увагу приділено вивченню суспільних настроїв студентської молоді, її реакції на політичні та соціально-економічні заходи держави, релігійної поведінки, участі у громадському житті вищих навчальних закладів, а також специфіці організації та використання вільного від навчання часу.

За останні десятиліття у вітчизняній історіографії спостерігається поглиблення проблемного підходу до вивчення історії вищої освіти повоєнного періоду. У дослідженнях В. П. Андрущенка[62], І. Ю. Регейла[63], Л. М. Романця[64] простежується прагнення поєднати інституційну історію вищої школи з аналізом соціокультурного середовища, в якому функціонували навчальні заклади. Автори розглядали вищу освіту як складову ширших процесів модернізації радянського суспільства, акцентуючи увагу на ролі студентства й науково-педагогічної інтелігенції в повоєнній реконструкції країни. У цей період також активізувалися дослідження, присвячені регіональним особливостям розвитку вищої школи, зокрема в педагогічних і галузевих закладах.

Проблематика повоєнного розвитку вищої освіти України дедалі частіше розглядається в

[54] Васильчук, Т. В. Відновлення та розвиток системи вищої освіти в Україні (1943–1950 рр.). Дис… канд. іст. наук. / Запорізький національний ун-т/. Запоріжжя, 2007.

[55] Сергійчук, О. М. Вища школа України в умовах лібералізації суспільного життя 1953–1964 рр. Дис. канд. іст. наук. /Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Григорія Сковороди/. Переяслав-Хмельницький. 2002.

[56] Прохоренко, О. А. Повсякденне життя науково-педагогічної інтелігенції України в другій половині 40-х – першій половині 50-х рр. XX ст. Дис… канд.іст. наук /Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова/ Київ. 2008.

[57] Хоменко, Н. М. Повсякденне життя студентської молоді України (1950–1960-ті рр.). Дис… канд. іст. наук /Інститут історії України НАН України/. Київ. 2008.

[58] Васильчук, Т. В. Відновлення та розвиток системи вищої освіти в Україні (1943–1950 рр.). Дис… канд. іст. наук. / Запорізький національний ун-т/. Запоріжжя, 2007.

[59] Сергійчук, О. М. Вища школа України в умовах лібералізації суспільного життя 1953–1964 рр. Дис. канд. іст. наук. /Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Григорія Сковороди/. Переяслав-Хмельницький. 2002.

[60] Прохоренко, О. А. Повсякденне життя науково-педагогічної інтелігенції України в другій половині 40-х – першій половині 50-х рр. XX ст. Дис… канд. іст. наук /Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова/ Київ. 2008.

[61] Хоменко, Н. М. Повсякденне життя студентської молоді України (1950–1960-ті рр.). Дис… канд. іст. наук /Інститут історії України НАН України/. Київ. 2008.

[62] Андрущенко В. П. Післявоєнний світ науки та освіти: філософська рефлексія майбутнього. *Вища освіта України*. 2022. Вип. 1–2. С. 5–9.

[63] Регейло І. Ю. Студентська молодь України в умовах трансформації суспільства (1950–1960-ті рр.). Гілея : науковий вісник. 2011. Вип. 45. С. 102–108.

[64] Романець Л. М. Науково-педагогічна інтелігенція України в повоєнний період: соціальний портрет. *Український історичний журнал*. 2010. № 4. С. 89–103.

межах міждисциплінарних і компаративних студій. У працях Н. М. Сірук[65], Н. О. Вєнцевої[66], О. А. Прохоренко[67] актуалізуються питання повсякденного життя студентської молоді та професорсько-викладацького складу, впливу ідеологічних чинників на освітній простір, а також довготривалих наслідків повоєнної освітньої політики. Дослідники дедалі частіше звертаються до системного аналізу радянської моделі вищої освіти в порівнянні з західними освітніми системами, що свідчить про розширення методологічного інструментарію та зростання інтересу до комплексного осмислення історії вищої школи України.

**Висновки і перспективи подальших досліджень.** Сучасна українська історична наука демонструє прагнення до переосмислення минулого на засадах наукової об'єктивності та відходу від ідеологічних нашарувань, характерних для радянської історіографії. Водночас низка важливих проблем в історії України й надалі залишається недостатньо опрацьованою. До кола таких малодосліджених напрямів належить і питання повоєнного відновлення та подальшої еволюції системи вищої освіти в Україні.

Проведений історіографічний аналіз дозволяє зробити низку узагальнень. По-перше, наукові праці умовно поділяються на два основні масиви: дослідження радянського часу та періоду незалежності України. По-друге, окреме місце в історіографії посідають видання, присвячені становленню й діяльності конкретних вищих навчальних закладів, які, попри значний фактологічний матеріал, здебільшого мають описовий характер. По-третє, спостерігається стійка тенденція до зростання інтересу науковців до проблем генези й трансформації системи вищої освіти України.

Водночас аналіз наявних досліджень засвідчує, що в них переважають кількісно-статистичний і наративний підходи, тоді як соціальні, культурні та антропологічні виміри розвитку вищої школи залишаються недостатньо розкритими. Недостатньо опрацьованими є також питання синхронного розвитку та порівняльного аналізу освітніх систем у контексті протистояння різних ідеологічних моделей того часу, історичної освіти в педагогічних вищих навчальних закладах УРСР у 1943–1956 рр. Загалом стан вітчизняної історіографії з обраної проблематики свідчить про фрагментарність її опрацювання та відсутність комплексних узагальнюючих досліджень, присвячених розвитку системи вищої освіти України у повоєнний період. Наявні прогалини, обмеженість аналітичних підходів і низка невисвітлених аспектів створюють широке поле для подальших наукових розвідок і зумовлюють актуальність поглибленого вивчення зазначеної теми в сучасній українській історичній науці.

[65] Сірук Н. М. Повсякденне життя викладачів вищої школи УРСР у 1940–1950-х рр. *Наукові записки з української історії*. 2014. Вип. 36. С. 121–128.

[66] Вєнцева Н. О. Соціально-культурні орієнтації студентської молоді УРСР у післявоєнний період. *Історичні студії суспільного прогресу*. 2016. № 2. С. 54–61.

[67] Прохоренко О. А. Соціально-матеріальні умови праці професорсько-викладацького складу УРСР у повоєнні роки. *Сторінки історії*. 2012. Вип. 34. С. 97–105.

## References


Ahafonova N. V. Stanovlennia natsional'noi systemy osvity v Ukraini: 1917–1920 rr. Avtoref. dys… kand. ist. nauk. / Odes'kyj derzhavnyj universytet im. I. I. Mechnykova/. Odesa, 1998. 18 s.

Akademii budivel'nykh kadriv – 70 rokiv: Narysy istorii Prydniprovs'koi derzhavnoi akademii budivnytstva ta arkhitektury /Pid red. O.V.Scherbakovoi. 2-e vyd., pererob. ta dopovnene/. Dnipropetrovs'k: Porohy, PDABtaA, 2001. 325 s.

Andruschenko V. P. Pisliavoiennyj svit nauky ta osvity: filosofs'ka refleksiia majbutn'oho. Vyscha osvita Ukrainy. 2022. Vyp. 1–2. S. 5–9.

Bulda, A. A. Praktychna pidhotovka vchyteliv istorii v pedahohichnykh navchal'nykh zakladakh Ukrainy (etapy i osoblyvosti). Kyiv: Vyd-vo Natsional'noho pedahohichnoho universytetu im. M. P. Drahomanova, 1999. 498 s.

Vasyl'chuk T. V. Vidnovlennia ta rozvytok systemy vyschoi osvity v Ukraini (1943–1950 rr.). Dys… kand. ist. nauk. / Zaporiz'kyj natsional'nyj un-t/. Zaporizhzhia, 2007.

Vientseva N. O. Sotsial'no-kul'turni oriientatsii students'koi molodi URSR u pisliavoiennyj period. Istorychni studii suspil'noho prohresu. 2016. № 2. S. 54–61.

Vyhovs'kyj, M. Yu. Pedahohy u Velykij vitchyznianij vijni. Pochatkova shkola. 1989. № 5. S. 2–4.

Vyscha osvita v Ukraini: Navchal'nyj posibnyk / za red. V. H. Kremenia, S. M. Nikolaienko. Kyiv : Znannia, 2005. 327s.

Vyscha shkola Ukrains'koi RSR za 50 rokiv. Chastyna persha (1917–1945). Kyiv: Vyd-vo Kyiv. u-tu, 1967. 396s.; Vyscha shkola Ukrains'koi RSR za 50 rokiv. Chastyna druha (1945–1967). Kyiv: Vyd-vo Kyiv. u-tu, 1968. 540 s.

Halkyn K. T. Vysshee obrazovanye y podhotovka nauchnykh kadrov v SSSR. Moskva.: Sov. nauka, 1958. 176 s.

Holovko N. L. Vosstanovlenye y razvytye systemy vyssheho y sredneho pedahohycheskoho obrazovanyia Ukraynskoj SSR (1943–1950 hh.): Dys… kand. yst. nauk. Kyiv, 1987.

Hosudarstvennaia metallurhycheskaia akademyia Ukrayny: Ystoryia stanovlenyia vuza y razvytyia eho nauchno-pedahohycheskykh shkol (k 100-letyiu nachala podhotovky ynzhenerov-metallurhov). Dnepropetrovsk: Porohy, 1999. 312 s.

Dnepropetrovskyj hornyj ynstytut: Ystorycheskyj ocherk: V 2-kh knyhakh. Moskva : Nedra, 1990. 345 s.

Zaporiz'kyj natsional'nyj tekhnichnyj universytet. Istorychnyj narys (1900–2005). Zaporizhzhia: Dyke pole, 2006. 398 s.

Zaporiz'kyj natsional'nyj universytet: istoriia i suchasnist' (1930–2005): Yuvilejna knyha. Zaporizhzhia: Dyke pole, 2006. 248 s.

Istoriia Dnipropetrovs'koho Derzhavnoho Ahrarnoho Universytetu. 75 rokiv. / M. T. Masiuk ta in. Dnipropetrovs'k, 1997. 150 s.

Istoriia Dnipropetrovs'koho natsional'noho universytetu. Dnepropetrovsk: Vyd-vo DNU, 2003. 232 s.

Istoriia Donets'koho derzhavnoho tekhnichnoho universytetu. Donets'k: Yuho-Vostok, 2001. 362 s.

Istoriia Odes'koho universytetu (1865–2000) / L .O. Anufriiev, S. O. Alpatov ta in. Odesa : AstroPrynt, 2000. 226 s.

Istoriia Ukrains'koi derzhavnoi akademii zaliznychnoho transportu KhIIT-UkrDAZT (1930–2005): Stanovlennia. Suchasnist'. Majbutnie. Tradytsii / V. M. Astakhov ta in. Kyiv: Transport Ukrainy, 2005. 400 s.

Kyivs'kyj derzhavnyj lihvistychnyj universytet. Istorychnyj narys. 1948–1998. Kyiv.: Lenvit, 1998. 128 s.

Klymov A. O. Luhans'kyj natsional'nyj pedahohichnyj universytet imeni Tarasa Shevchenka. Istoriia. S'ohodennia. Perspektyvy. Luhans'k: Al'ma-mater, 2006. 120 s.

Kobzareva T. Y. Razvytye vyssheho pedahohycheskoho obrazovanyia v Ukraynskoj SSR (1928–1975 hh.): Dys… kand. ped. nauk. Kyiv, 1977.

Koval' M. V. Polityka proty istorii: ukrains'ka istorychna nauka u Druhij svitovij vijni j pershi povoienni roky. Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal. 2002. № 1. S. 3–26.

Krasnozhon N. H. Zahal'noosvitnia shkola Ukrainy v konteksti suspil'no-politychnoho zhyttia (1943–1953 rr.): Avtoref. dys… kand. ist. nauk: 07.00.01 / Kyivs'kyj natsional'nyj un-t im. Tarasa Shevchenka. Kyiv., 2002. 17 s.

Kruhlianskyj M. R. Vysshaia shkola SSSR v hody Velykoj Otechestvennoj vojny. Moskva.: Vysshaia shkola, 1970. 315 s.

Kurylo V. M., Shepot'ko V. P. Osvita v Ukraini i naukovo-tekhnichnyj ta sotsial'nyj prohres: istoriia, dosvid, uroky. Kyiv : Demiur, 2006. 432 s.

Kurnosov Yu. O., Bondar A. H. U navchanni ta pratsi. Pidhotovka kadriv intelihentsii v Ukrains'kij RSR. Kyiv: Naukova dumka, 1964. 344 s.

Kurnosov, Yu. O. Stan i perspektyvy doslidzhennia roli intelihentsii v radians'komu suspil'stvi. Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal. 1989. № 5. S. 40–49.

Lehun Yu.V. Rozvytok nauky Ukrainy u 60-kh rokakh KhKh stolittia: Avtoref. dys… kand. ist. nauk / Kyivs'kyj un-t im. T. H. Shevchenka. Kyiv, 1995. 22 s.

Luhovyj V. Pedahohichna osvita v Ukraini: struktura, funktsionuvannia, tendentsii rozvytku. Kyiv, 1994 s.

Lysak M. S. Deiatel'nost' Kommunystycheskoj partyy v oblasty podhotovky y ydejnoho vospytanyia uchytel'skykh kadrov na Ukrayne v hody pervoj poslevoennoj piatyletky (1946–1950 hh.): Dys… kand. yst. nauk. Kyiv, 1966.

Majboroda V. K. Vyscha pedahohichna osvita v Ukraini: istoriia, dosvid, uroky (1917–1985 rr.). Kyiv: Lybid', 1992. S. 5.

Majboroda V. K. Vyscha pedahohichna osvita v Ukraini: istoriia, dosvid, uroky (1917–1985 rr.). Kyiv.: Lybid', 1992. 196 s.

Majboroda V. K. Vyscha pedahohichna osvita v Ukraini: istoriia, dosvid, uroky (1917–1985 rr.). Kyiv: Lybid', 1992. 196 s.

Majboroda S. Zhabenko O. Derzhavna osvitnia polityka Ukrainy u povoienni roky (1945–1950 rr.). Visnyk Ukrains'koi Akademii derzhavnoho upravlinnia pry prezydentovi Ukrainy. 2001. Vyp. 4, s. 187–195.

Mel'nyk K. M. Rozvytok nauky v Ukraini u 50-ti roky KhKh st.: Avtoref. dys… kand. ist. Nauk / Kyivs'kyj un-t im. Tarasa Shevchenka. Kyiv, 1999. 18 s.

Mel'nychuk I. A. Vnesok vchenykh Ukrainy u rozvytok teorii ta praktyky raketobuduvannia ta osvoiennia kosmosu (persha polovyna KhIKh – kinets' KhKh st.): Avtoref. dys… kand. ist. nauk / Kyivs'kyj un-t im. T. H. Shevchenka. Kyiv, 1995. 19 s.

Miroshnychenko M. I. Vyscha shkola Radians'koi Ukrainy v 1920–1928 rr.: Problemy rozvytku, dosvid, uroky: Avtoref. dys… kand. ist. nauk / Kyivs'kyj un-t im. T.Shevchenka. Kyiv, 1993. 16 s.

Narysy istorii Kyivs'koho Natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. 1834–2004 / V. V. Rizun ta in. Kyiv: Nasha kul'tura i nauka, 2004. 440 s.

Natsional'nyj pedahohichnyj universytet imeni M. P. Drahomanova: 1834–2004: Istoriia. S'ohodennia. Perspektyvy / Avt.: V. P. Andruschenko, H. I. Volynka, N. H. Mozghova ta in. Kyiv : Navch.knyha, 2005. 255 s.

Postolatij V. V. Storinky z istorii Kirovohrads'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni V. Vynnychenka (1865–1965). Kirovohrad, 2004. 160 s.

Prokhorenko, O. A. Povsiakdenne zhyttia naukovo-pedahohichnoii intelihentsii Ukrainy v druhij polovyni 40-kh – pershij polovyni 50-kh rr. KhKh st. Dys… kand. ist. nauk /Natsional'nyj pedahohichnyj universytet im. M. P. Drahomanova/ Kyiv. 2008.

Prokhorenko, O. A. Povsiakdenne zhyttia naukovo-pedahohichnoii intelihentsii Ukrainy v druhij polovyni 40-kh – pershij polovyni 50-kh rr. KhKh st. Dys… kand. ist. nauk /Natsional'nyj pedahohichnyj universytet im. M. P. Drahomanova/ Kyiv. 2008.

Prokhorenko O. A. Sotsial'no-material'ni umovy pratsi profesors'ko-vykladats'koho skladu URSR u povoienni roky. Storinky istorii. 2012. Vyp. 34. S. 97–105.

Rehejlo I. Yu. Students'ka molod' Ukrainy v umovakh transformatsii suspil'stva (1950–1960-ti rr.). Hileia : naukovyj visnyk. 2011. Vyp. 45. S. 102–108.

Romanets' L. M. Naukovo-pedahohichna intelihentsiia Ukrainy v povoiennyj period: sotsial'nyj portret. Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal. 2010. № 4. S. 89–103.

Rostykus R. P. Razvytye y ukreplenye vysshej shkoly v zapadnykh oblastiakh Ukrayny v poslevoennyj peryod (1945–1955): Dys… kand. yst. nauk. Chernovtsy, 1960.

Rubl'ov, O. S., Cherchenko, Yu. A. Stalinschyna j dolia zakhidnoukrains'koi intelihentsii, 20–50-ti roky KhKh st. Kyiv : Nauk. dumka, 1994. 352 s.

Sasimov A. A. Vyscha shkola radians'koi Ukrainy (1928–1939 rr.): Avtoref. dys… kand. ist. nauk/ Kyivs'kyj un-t im. Tarasa Shevchenka. Kyiv, 1998. 16 s.

Serhijchuk O. M. Vyscha shkola Ukrainy v umovakh liberalizatsii suspil'noho zhyttia. 1953–1964 rr.: Avtoref. dys… kand. ist. nauk / Kyivs'kyj natsional'nyj un-t im. Tarasa Shevchenka. Kyiv, 2002. 17 s.

Serhijchuk, O. M. Material'no-pobutovi umovy zhyttia studentiv Ukrainy (1953–1965 rr.) Naukovi zapysky z ukrains'koi istorii: Zbirnyk naukovykh statej. Pereiaslav-Khmel'nyts'kyj. 1999. Vyp. IKh. S. 141–144. Serhijchuk, O. M. Navchal'no-material'na baza vuziv Ukrainy (1953–1965 rr.). Visnyk Kyivs'koho universytetu. Seriia Istoriia. 2000. Vyp. 50, S. 27–30.

Serhijchuk, O. M. Vyscha shkola Ukrainy v umovakh liberalizatsii suspil'noho zhyttia 1953–1964 rr. Dys. kand. ist. nauk. /Pereiaslav-Khmel'nyts'kyj derzhavnyj pedahohichnyj universytet im. Hryhoriia Skovorody/. Pereiaslav-Khmel'nyts'kyj. 2002.

Serhijchuk, O. M. Vyscha shkola Ukrainy v umovakh liberalizatsii suspil'noho zhyttia 1953–1964 rr. Dys. kand. ist. nauk. /Pereiaslav-Khmel'nyts'kyj derzhavnyj pedahohichnyj universytet im. Hryhoriia Skovorody/. Pereiaslav-Khmel'nyts'kyj. 2002.

Synetskyj A. Ya. Professorsko-prepodavatel'skye kadry vysshej shkoly. Moskva : Sovetskaia nauka, 1950. 234 s.

Siropolko S. Istoriia osvity v Ukraini. Kyiv : Naukova dumka, 2001. 912 s.

Smolij V. A. Ukrains'ka istorychna nauka na rubezhi KhKhI stolittia. Osvita Ukrainy. 1997. № 27. S. 18–26.

Siruk N. M. Povsiakdenne zhyttia vykladachiv vyschoi shkoly URSR u 1940–1950-kh rr. Naukovi zapysky z ukrains'koi istorii. 2014. Vyp. 36. S. 121–128.

Khomenko L. H. Istoriia vitchyznianoi kibernetyky ta informatyky (etapy nakopychennia naukovoi spadschyny ta dosvidu informatyzatsii suspil'stva): Avtoref. dys… d-ra ist. nauk. / NAN Ukrainy; Tsentr doslidzhen' naukovo-tekhnichnoho potentsialu ta istorii nauky im. H.M.Dobrova. Kyiv, 2000. 35 s.

Khomenko, N. M. Povsiakdenne zhyttia students'koi molodi Ukrainy (1950–1960-ti rr.). Dys… kand. ist. nauk / Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy/. Kyiv. 2008.

Khokhlov Y. A. Deiatel'nost' Kommunystycheskoj partyy Ukrayny po vosstanovlenyiu y dal'nejshemu razvytyiu narodnoho obrazovanyia v hody chetvertoj piatyletky (1946–1950 hh.): Avtoref. dys… kand. yst. nauk. Donetsk, 1972.

Cherevychnyj H. S. Rozvytok vyschoi osvity v Ukraini u druhij polovyni 1980-kh rokiv: Avtoref. dys… kand. ist. nauk/ Kyivs'kyj un-t im. Tarasa Shevchenka. Kyiv, 1997. 18 s.F

Chernets'kyj, Yu. O. Vyscha shkola iak sotsial'nyj instrument. Avtoref. dys… d-ra sots. nauk. Kharkivs'kyj derzhavnyj universytet. Kharkiv. 1994.

Chutkerashvyly E. V. Kadry dlia nauky (Spetsyalysty vysshej kvalyfykatsyy v SSSR y v kapytalystycheskykh stranakh). Moskva: Vysshaia shkola, 1968. 358 s.

Shachneva E. V. Bor'ba partyjnykh orhanyzatsyj Ukrayny za vosstanovlenye y razvytye vysshej shkoly USSR v peryod 1943–1950 hh.: Dys… kand. yst. nauk. Kyiv, 1955.